

“תהום עוברים בקפיצה”¹ על היעדרם של תהליכי פיוס ב“אלטנוילנד” של הרצל

דליה גבריאל נורי ונירית טופול

פתיחה

קריאה ב“אלטנוילנד” בחלוף למעלה ממאה שנים מאז ראה אור לראשונה היא מסע השוואתי מרתק.² תיאוריו המפורטים, הדמיוניים והצבעוניים של הרצל בדבר פניה של המדינה היהודית העתידית, מזמינים את הקורא לשוב ולבחון באיזו מידה הגשימה מדינת ישראל את החזון המפורט של הרצל: החל מן המבנים הפוליטיים והמוסדיים שהציע, עבור דרך חידושים טכנולוגיים, אמצעי תקשורת וזכויות אדם, וכלה בפרקטיקות של תרבות ופנאי. רבים מן הדברים שחזה התגשמו כמעט במלואם. כך למשל: שוויון זכויות לנשים, חוק חינוך חנם ורכבת מהירה שתקשר בין תל אביב לחיפה. דברים רבים אחרים נשארו בגדר משאלת לב. כזהו למשל, יום העבודה שאורכו שבע שעות, שהיה בסיס לדגל שבעת הכוכבים שהציע הרצל, וכזו גם תעלת הימים שראה בחזונו.

הרומן “אלטנוילנד” זכה עד כה לדיון ספרותי (אלבוים-דרור תשנ”ג; 1983; Eliav-Feldon), פוליטי (אילון תשל”ז; ביין תשל”ז; Avineri 1999; Beller 1991; Pawel 1992; Zilbersheid 2004) ומגדרי (גלזמן תשס”ט, תשס”ז) ואף לדיון מן האספקט האדריכלי-התיישבותי (היינצה-גרינברג 2006; שוורץ תש”ס; Manor 2003). מאמר זה מבקש להעשיר את הדיון במורשתו של הרצל מהיבט מחקרי נוסף: חקר יישוב סכסוכים ותפיסת השלום של הרצל. בפרספקטיבה בת למעלה ממאה שנה מאז כתיבת הספר ובחלוף מאה וחמישים שנה להולדת הרצל, אפשר לומר כי זוהי אולי החוליה החלשה והבעייתית ביותר בחזונו, שמימושה במציאות הוא החלקי, הקשה והכואב ביותר. ב“אלטנוילנד” מתאר הרצל באופן אופטימי ואידילי את היחסים בין היהודים המהגרים לבין הערבים תושבי המקום.³ בחזונו חיים שני העמים ביחד חיים של רווחה וכבוד הדדי ובשוויון ב“חברה החדשה”. הגירת היהודים

לפלשתניה אינה נתפסת כשלב משברי אלא להיפך: היא נתפסת כמנוף לשיפור כלכלי של חיי הערבים ומתקבלת על ידם בשמחה. למרבה הצער, ההגירה המאסיבית של יהודים, המפגש שלהם עם הערבים ויחסי יהודים-ערבים בכללם, היו ועודם החוליה הבעייתית ביותר בהגשמת החזון הציוני מאז ראשיתו.

במאמר זה אנו מבקשות אם כן להפגיש בין חזון השלום של הרצל כפי שהוא מצטייר ב"אלטנוילנד" לבין תיאוריות חדישות העוסקות בתהליכי שלום ופיוס, וכובשות מקום במחקרי שלום בעשור האחרון. בביקורת על "אלטנוילנד", שראתה אור בסמוך לצאת הספר, כתב אחד העם:⁴ "אידיאל היסטורי דורש התפתחות היסטורית, וההתפתחות ההיסטורית מתנהלת לאטה". ברוח זו אנו מבקשות להסב את תשומת הלב למה שנראה לנו כחוליה החלשה במשנתו של הרצל כפי שהיא משתקפת ברומן: היעדר הכרה בכך שהמהלך חסר התקדים של שיבת עם לארצו, לאחר תקופת גלות כה ממושכת ולאחר שזו מיושבת בידי אחרים, מצריך תהליך פיוס מורכב וממושך ואינו יכול להיעשות במחי יד.

תרומתו של המאמר כפולה. מצד אחד הוא מבקש להאיר מזווית חדשה מסמך יסוד בהיסטוריה של הרעיון הציוני. מצד שני, קריאה מחודשת ב"אלטנוילנד" מספקת פרספקטיבה נדירה לבחינת ליקויים בולטים גם בתהליכי השלום בימינו. בהקשר זה מצביע חלקו האחרון של המאמר על נקודות דמיון בין חזון השלום של הרצל לבין חזון "המזרח התיכון החדש" של שמעון פרס, המכהן בעת כתיבת המאמר כנשיא המדינה. ההשוואה בין השניים עשויה ללמד על ליקויים מוקּנים, החוזרים ונשנים בחזון השלום הציוני לדורותיו. הנחת המוצא של הרצל ופרס, היא כי "תהום עוברים בקפיצה". השניים תמימי דעים כי סכסוך או נתק רב-שנים עשויים להיפתר במחי מגע הקסם של שיתוף פעולה כלכלי. אנו נטען כי היעדר ההתייחסות לתהליך פיוס תרבותי ורגשי בחזונות אלו היה ועודנו עקב אכילס בהגשמת חזון השלום הציוני.

המאמר נפתח בתיאור קצר של תוכן הספר ושל מקומו בחשיבה הציונית ובסקירת תיאוריות העוסקות בתהליכי פיוס וישוב סכסוכים. הפרק שלאחריו מתמקד ב'חוליה החסרה' ב"אלטנוילנד": הפתרונות הספרותיים והאידיאולוגיים שהציע הרצל ברומן כדי לעקוף את הבעיה שייצר המפגש בין

על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

היהודים לערבים. הפרק האחרון מפגיש בין חזון השלום של הרצל לחזון "המזרח התיכון החדש" של שמעון פרס.

על הספר

בשנת 1896 ראה אור ספרו של הרצל, "מדינת היהודים"⁵, שבו תיאר את חזונו על הקמת 'מדינת יהודים' בפלשתינה. שש שנים מאוחר יותר, ב-1902, השלים את חזונו במבדה הספרותי "אלטנוילנד", רומן אוטופי שעיקר עלילתו מתרחשת בשנת 1923.⁶ "אלטנוילנד" הוא המקור לסיסמה הציונית המוכרת: "אם תרצו - אין זו אגדה" (במקור "Wenn ihr wollt, ist es kein Märchen", "כאשר רוצים, זו אינה אגדה"), והוא גם המקור לשמה של העיר תל אביב. החזון האוטופי-הספרותי השלים את פעילותו הפוליטית של הרצל ושירת את מאבקו הציבורי (אלבויים-דרור תשנ"ג).

הרומן "אלטנוילנד" עוסק באינטלקטואל יהודי-וינאי צעיר, פרידריך ליונברג (Löwenberg), הסובל מאבטלה ומכך שאהבתו ניתקה את קשריה עמו עקב מצבו הכלכלי. הוא מחליט לשים קץ לחייו אך נתקל במודעה מסקרנת, המפגישה אותו עם אריסטוקרט פרוסי, נוצרי בשם קינגסקורט (Kingscourt), וזה מציע לו להצטרף אליו למסע התבודדות באי באוקיינוס השקט. בדרכם לאי השניים עוגנים בנמל יפו, תרים את הארץ ומוצאים אותה בלתי מפותחת ומיושבת בדלילות כפי שראה אותה הרצל עצמו במסעו לארץ ישראל בשנת 1898. לאחר עשרים שנות בידוד באי חוזרים שני הנוסעים לארץ ישראל ונוכחים בשינויים שחלו בה לאחר שהוקמה בה "החברה החדשה", המקבילה של הרצל למבנה המדינה המוכר לנו. שני הספרים, "אלטנוילנד" ו"מדינת היהודים", הם אבני יסוד בחזון הציוני, טקסטים מכוננים (2005 Shvarts), שקריאה מחודשת בהם שבה ומעוררת עניין פוליטי, היסטורי ותרבותי החורג הרבה מעבר לערכם הספרותי.

תהליכי פיוס ותורמתם ליישוב סכסוכים

בפרק זה נפרוש עקרונות אחדים הנוגעים לתהליכי פיוס ושלום, שההצבעה עליהם תשרטט את המסגרת המושגית לדיון ביקורתי ב"אלטנוילנד". חקר תהליכי פיוס הולך וצובר תאוצה בעשור האחרון הן ביחסים בינלאומיים הן במישור היחסים הבין-אישיים. באופן מיוחד זכו לתשומת לב תהליכי הפיוס שנקטה גרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה כלפי מדינות שונות, ובמיוחד

כלפי ישראל. הסכם השילומים שנחתם ב-1952 היה רק ביטוי ראשון לתהליכי פיוס אלה. לא פחות משמעותית הייתה ההכרה המתמשכת של גרמניה באחריותה לשואה, המתבטאת עד עצם היום הזה בביקורי מנהיגים גרמניים ב"יד ושם" ובגילויי מעורבות ואחריות לגורל ישראל כמו למשל במהלך מלחמת המפרץ הראשונה (1991).

ההגדרה הבסיסית ל'פיוס' היא: שיקום יחסים בין יריבים לאחר תום הסכסוך (קצוביץ' תשס"ב; Maney et. Al 2006; Lustick 2006; Bar 2004; Kader et. al. 1998; Siman). תהליכי הפיוס נועדו ליצור מעבר רגשי לקראת מציאות חדשה של יתר הרמוניה ביחסי העמים. בר-טל ובנינק (Bar-Tal & Bennink 2004) סבורים כי סיומו הרשמי של קונפליקט הוא רק תחילתו של תהליך פיוס ארוך טווח, שמצריך עיצוב יחסי שלום המבוססים על אמון הדדי, על קבלה, על שיתוף פעולה ועל הכרה בצרכיו של הזולת (Shamir and 2002). ההיבטים הפסיכולוגיים של תהליך הפיוס דורשים להמיר את אתוס הקונפליקט באתוס השלום, ובבנייה של מערכת אמונות וערכים שתהווה 'פלטפורמה' תומכת לכינונם של יחסי שלום. הצורך בהתפייסות נובע מכך שלעתים פתרון רשמי לסכסוך מקובל רק על המנהיגים שהשיגו אותו בעוד שמרבית בני החברה עשויים שלא לקבל את הפשרות שהושגו ועלולים להמשיך ולהחזיק בתפיסות שליבו את הסכסוך (Bar-Tal & Bennink 2004). מרבית החוקרים מייחסים חשיבות רבה לתפקידו של תהליך הפיוס, וטוענים כי התפייסות היא תנאי הכרחי לשלום יציב ומתמיד וכי תהליך הפיוס הוא הבונה שלום מסוג זה (שם).

ישנן דרכים שונות להתפייס: התנצלות, הקמת ועדת אמת ופיוס "Truth and Reconciliation Commission"⁷, משפטים פומביים בנושא הפרת זכויות אדם, תשלום פיצויים, הכרת נרטיב האחר ותרבותו ואף כתיבת היסטוריה משותפת. כל אלה הם רק חלק מן הפרקטיקות הפתוחות בפני עמים המבקשים להתפייס. התפייסות חשובה במיוחד במקרים של חוסר סימטריה במידת האחריות לפרוץ הסכסוך, כאשר האחריות לעוולות הסכסוך מוטלת על צד אחד בלבד (Auerbach 2005). לעתים מטילה הקהילה הבינלאומית את עיקר האחריות לסכסוך המתמשך על צד אחד, בהתאם לכללי הצדק המוגדרים במשפט הבינלאומי. במקרה כזה, הצד המואשם מחויב לנקוט צעדים מיוחדים בתהליך ההתפייסות כגון תשלום פיצויים או הבעת התנצלות (Kader et. al. 1998).

על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

לעתים קרובות כל צד לסכסוך תופס את עצמו כקורבן ואת הצד השני הוא תופס כאחראי לפרוץ הסכסוך ולעוולות שבוצעו במהלכו. התפייסות נדרשת גם ובמיוחד כאשר שתי הקבוצות היריבות ממשיכות לחיות יחד בתוך ישות גיאוגרפית אחת, בדרך כלל בתוך אותה מדינה. במקרה כזה יש צורך לבנות מנגנונים לקידום האינטגרציה ביניהן כגון רפורמות במוסדות המדינה ובמיוחד במערכת הפוליטית והכלכלית. רפורמות אלו אמורות לכלול את בני כל הקבוצות במערכת השלטונית והכלכלית ובכך ליצור שוויון הזדמנויות פוליטי-כלכלי (Bar-Tal & Bennink 2004). עם זאת, אין די בגורמים מבניים ויש צורך להפיץ את מסר ההתפייסות בקרב בני החברה. לפיכך עיקרו של תהליך ההתפייסות הוא גם תהליך פסיכולוגי, הכולל שינויים במניעים, במטרות, באמונות, בעמדות ובתחושות של מרבית בני החברה. לאור הבנות אלה, נוכל עתה לחזור ולעיין בחזון השלום של הרצל.

הדרת הקונפליקט היהודי-ערבי ב"אלטנוילנד"

"החברה החדשה" המתוארת ב"אלטנוילנד", מגלמת את מיטב חידושי הקדמה של ראשית המאה העשרים: יש בה שירותי דואר יעילים, רפואה מתקדמת, חקלאות מדעית, תעלה המחברת ים לים ואפילו חגיגות המוקדשות לשנת היובל. "החברה החדשה" מבוססת על עקרון הסולידריות ההדדית והיא מעין צורת ביניים בין קפיטליזם לסוציאליזם, בין אינדיבידואליזם לקולקטיביות. חשוב מכל: ב"חברה החדשה" תושבי הארץ הערבים הם חברים שווים זכויות וחיים עם היהודים בהרמוניה מושלמת, ומהנדס חיפאי בשם ראשיד ביי הוא מהעומדים בראש "החברה החדשה".

כדי לעמוד על התעלמותו של הרצל מעולמם הרגשי של הערבים ומהקשיים הנפשיים שנכוננו להם במפגש עם היהודים, נבחן תחילה את יחסו לעולם הרגשי של היהודים. על אף העובדה שנדמה כי עיקר מעיניו של הרצל נתונים לשאלות של כלכלה, של טכנולוגיה ושל בניין ארץ, אין הוא מתעלם מן הקשיים הנפשיים שההגירה לארץ עלולה לזמן ליהודים. עניין זה מקבל ביטוי בספרו "מדינת היהודים":

להגירה מעין זו [ההגירה לארץ ישראל] מתלווים הרבה זעזועים נפשיים עזים, עמוקים. קיימים הרגלים ישנים, זכרונות, שבהם אנו בני האדם קשורים אל המקומות [...]. נתלוש אותם [את המהגרים היהודים]

בזהירות, על כל רקמת שורשיהם, ונשתלם מחדש [...] אמורים אנו בתחום הרגשי לשמור בקדושה על הישן. (עמ' 47)

על רקע רגישותו של הרצל למצוקת היהודים, מאכזב לגלות את הטיפול המלאכותי במצוקת הערבים לנוכח הגעתם של יהודים רבים לפלשתינה. כאמור, מקומם של הערבים אינו נפקד מ"אלטנוילנד". יתר על כן, ביחסו לערבים הרצל אינו נרתע מלהציג את השאלות הנוקבות ביותר, הנובעות מ"עליית היהודים":

שאלה אחת, ראשיד ביי! התערב קינגסקורט [...]. כלום לא נהרס מעמדם של התושבים הקודמים בפלשתינה על ידי עליית היהודים? כלום לא נאלצו לעזוב את הארץ? [...] אנשים מוזרים אתם, המוסלמים! כלום אינכם רואים ביהודים הללו פולשים זרים? (עמ' 108)

כפי שנראה, שאלת יסוד זו זוכה לתשובות מלאכותיות ופשטניות. את היעדרה של התמודדות עם בעיית המפגש בין יהודים לערבים ברומן "אלטנוילנד" נגדיר כ'חוליה החסרה' ברומן. 'החוליה החסרה' היא קפיצה עלילתית המתעלמת מהקשיים הרגשיים, התרבותיים, הפוליטיים והכלכליים שיוצר המפגש בין יהודים לערבים כתוצאה מההגירה ההמונית של היהודים לפלשתינה. במונח 'החוליה החסרה' כוונתנו גם להיעדר תהליכי פיוס ותהליכים אחרים, המיועדים להשגת הרמוניה ולגישור בין שתי הקבוצות. הרצל מאמץ טכניקות אחדות, מעניינות, המקטינות, מעלימות ואף הופכות על פיהן את בעיית המפגש בין היהודים לערבים. חלקן מוכרות לנו משיח הדרת נשים (Tuchman et al. 1978) ומהשיח הפוסט-הקולוניאליסטי (סעיד תש"ס), ומקצתן מקוריות ומעוגנות בנסיבות הספציפיות של הרומן:

- א. הפתרון הספרותי: הדרת הערבים מהארץ ומנופיה.
- ב. הפתרון התרבותי: אירופיזציה של שתי הקבוצות.
- ג. הפתרון הכלכלי: ההגירה היהודית בשירות הערבים.
- ד. הפתרון הליבראלי: בני האדם נולדו שווים.
- ה. הפתרון האוטופי-מיסטי: "אין מקשים על 'אלטנוילנד', שהיא כולה נסים".

א. הפתרון הספרותי: הדרת הערבים מהארץ ומנופיה

דרך אחת להתמודדות המלאכותית עם בעיית המפגש ערבים-יהודים, הכולטת בעיקר בחלקו הראשון של הרומן, היא הדרת הערבים מנופי הארץ ושימוש במוטיב 'הארץ השוממה'. מוטיב זה רווח בייצוגים רבים של ארץ ישראל בתקופה זו בספרות (אלמוג 1997) ובציור (Manor 2003). כך למשל מופיע התיאור: "בימים שבהם העמק הפורה הזה עדיין היה שומם" (עמ' 107) או התיאור: "במרחק, על קו האופק, נראו הרי יהודה – קירחים מיערות" (עמ' 38, 174). כאשר ההדרה אינה מוחלטת נעשה שימוש בייצוגים סטריאוטיפיים קבועים (Bar-Tal & Teichman 2005). התרבות הערבית מתוארת כתרבות מוזנחת ולא מפותחת, והיישוב הערבי בירושלים מתואר כעני וכעלוב ביותר: "צריחה, צחנה, נצנוץ של צבעים מזוהמים, אנדרלמוסיה של לבושי בלואים בסמטאות הצרות והטחובות, פושטי יד, חולים, ילדים מזי-רעב, אנשים צורחים, תגרים מייללים, לבירא עמיקתא מזו לא יכלה להדרדר ירושלים" (עמ' 41). עליבותו של אורח החיים הערבי מודגשת על רקע הניגוד החד לקדמה האירופית ובעיקר לקדמה הטכנולוגית: "[הם] ראו לעתים גמלים, יחידים ובשיירות, השרידים הציוריים והפרימיטיביים מתקופה שחלפה" (עמ' 100). על רקע תיאורים אלה נדמה אורח החיים של הערבים כמציינות זמנית הממתינה למהפך שיתחולל עם בוא היהודים, אשר במהלכו תיהפך פלשתינה השוממה לגן עדן פורח. לשיפור הכלכלי במצבם של הערבים נחזור בהמשך.

ב. הפתרון התרבותי: אירופיזציה של שתי הקבוצות

אחת הטכניקות המרכזיות להעלים או לגמד את בעיית המפגש יהודים-ערבים היא הפיכתם של חברי שתי הקבוצות ל'אירופאים', כך שייחודם הדתי ותרבותי נעשה לשולי ואינו משמש עוד כמקור לחיכוך. חריף במיוחד הוא תאורו של ראשיד ביי. ראשיד ביי הינו ערבי, המשתייך לעילית החברתית, ובשל שפתו והשכלתו הוא נדמה לאירופאי למעט גינונים חיצוניים כמו חבישת תרבוש. ראשיד ביי הוסמך כד"ר לכימיה בגרמניה (עמ' 134). אין פלא שהוא מעורה היטב ב"חברה החדשה". אחד העם הקדים להצביע על המלאכותיות שבהצגה זו. עיקר ביקורתו נוגע להפיכת הארץ החדשה לארץ אירופאית בלי שמץ יהודיות, אך בד בבד נרמזת העובדה המשונה שגם הערבים הם אירופאים:

[...] ברחובות העיר אנו רואים ערביאים, פרסיים וגם בני חינא, אבל יותר מצוים אנשים לבושים בגדי אירופא, והעיר בכללה עושה רושם של עיר אירופאית. מכל העניינים הנוגעים לחינוך לא מצא דוד מה לספר לנו זולתי זאת, שמשתדלים לחזק גופם של הילדים על ידי משחקים שונים, כמנהג אנגליא [...] שום רושם יהודי מיוחד אין אנו מוצאים בשום מקום [...] ⁸

ג. הפתרון הכלכלי: ההגירה היהודית בשירות הערבים

דרך נוספת להתמודדות עם בעיית יחסי ערבים-יהודים היא התמקדות ביתרונות שמזמן המפגש עם היהודים, תוך הקטנה או העלמה של החסרונות שמצמיח מצב זה. אליבא דהרצל, המפגש עם היהודים עשוי לתרום לערבים רבות בתחומים שונים: כלכליים, טכנולוגיים, סוציאליים, בריאותיים ותרבותיים, תרומה שתהווה תמריץ לשיתוף פעולה. היתרונות של שיתוף הפעולה מגמדים את הקשיים הרגשיים, הדתיים והתרבותיים שמצמיח המפגש ומייתרים את הצורך בהתמודדות ישירה עימם. בדרך זו נעלם המתח המובנה ביחסי יהודים-ערבים ותחתיו צומחים יחסי הרמוניה וידידות עמוקה. סיכום קולע לכך נמצא בדבריו של ראשיד ביי: "[...] וכי אתה היית רואה שודד באדם שאינו נוטל ממך דבר אלא מביא לך משלו? היהודים העשירו אותנו, למה אפוא נכעס עליהם? הם חיים אתנו כאחים, מדוע אפוא לא נאהב אותם? [...] (עמ' 103). ובמקום אחר הוא אומר: "[...] לכולנו היה הדבר לברכה [...] בעלי הנכסים, שיכלו למכור את אדמתם לחברה היהודית במחירים גבוהים, או אף לשמור אותה בידיהם כדי להמתין למחירים עוד יותר גבוהים [...]. אלה שלא היה להם דבר, וממילא לא היה להם מה להפסיד, יכלו כמובן רק להרוויח ואמנם הרוויחו: סיכויי-עבודה, תזונה משופרת, מצב כלכלי טוב [...] (עמ' 103).

אחד הנושאים הסבוכים ביותר – עניין הבעלות על הקרקע, זוכה אף הוא לפתרון כלכלי ומלאכותי. בחזונו של הרצל ישמחו הערבים למכור את אדמתם ליהודים מתוך עניין לתרום להקמת קולקטיב חדש וכן משום שהביקוש היהודי יגרום להאמרת המחירים ולרווח נאה לערבים. בלשונו של ראשיד ביי: "מובן מאליו שבראש ובראשונה נהנו בעלי הנכסים, שיכלו למכור את אדמתם לחברה היהודית במחירים גבוהים [...]. אני מצדי מכרתי את אדמתי לחברה החדשה שלנו מפני שנסתבר לי שזה כדאי יותר" (שם). פתרונות אלה מתעלמים מחשיבותה של האדמה בתרבות הערבית ובדת הערבית (זילבר 2006) כמו גם

על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

מהרגש האוניברסאלי של קשר לבית ומהקושי לוותר עליו. גם נקודה זו לא נעלמה מעיניו של אחד העם, שכתב: "כמה נאה אידייליא זו! אלא שקשה מעט להבין, איך התחכמה החברה החדשה למצוא אדמה [...] אם כל האדמה שהיו הערביאים עובדים לפני [...] נשארה בידם גם עתה 'ולא ניטל מהם כלום' [...]".⁹

ד. הפתרון הליברלי: בני האדם נולדו שווים

העיקרון הליברלי מלווה את הספר ומציג את השוויון והרב-תרבותיות כערך מרכזי של חברת המופת (Likin 2001). ב"חברה החדשה" השוויון אינו מתבטא רק במתן זכויות סוציאליות שוות לחברי כל הקבוצות אלא שהשוויון הוא עקרון תרבות מנחה: "חברי ואני איננו מפלים בין אדם לאדם, אנחנו לא שואלים מהי דתו של אדם ובן איזה גזע הוא. עליו להיות אדם, ובכך אנו אומרים די" (עמ' 61). התרבות השלטת אף מעודדת שונות וגיוון תרבותי ודתי. הארץ מתוארת כעשירה בתרבויות ודתות: "בכל ערי הארץ נמצאים בתי תפלה של נוצרים ומוסלמים, ופה בחיפה, וכן בשאר ערי החוף – גם של בודהיסטים וברהמינים" (עמ' 75), וכן "יש תיאטרון אשכנזי, צרפתי, אנגלי, איטלקי וגם – ספרדי!" (שם).

ב"חברה החדשה" מקפידים היהודים שלא לפגוע באורח החיים של הערבים המקומיים ולכבד אותם. כך למשל, חיי הנישואים של ראשיד ביי מתוארים כמאושרים, זאת למרות שבני הזוג משמרים אורח חיים ערבי מסורתי: האישה אינה שוות זכויות לבעלה, היא כמעט ואינה יוצאת מהבית ואינה מעורבת בחייו הציבוריים של בעלה. שרה, דמות משנית בעלילה, מתארת כך את נישואיהם של ראשיד ביי ואשתו: "יש להם ילדים מקסימים – אלא שאין האישה יוצאת מתוך הסתגרותה השלווה – גם זו צורה מצוורת האושר", ועל כך מגיב לוונברג: "אני מבין, כאן בחברתכם החדשה, יכול כל איש לחיות ולמצוא את אושרו על פי דרכו" (עמ' 84). הסובלנות וההבנה ההדדית הם עקרונות המפתח להצלחת היחסים בין שני העמים. תרבותם הסובלנית של הערבים מסייעת בידם לכבד את היהודים ולראות בהם אורחים רצויים בארצם כפי שאומר ראשיד ביי: "סובלנות לא במערב למדתי. אנחנו המוסלמים, חיינו בשלום עם היהודים, מאז ומעולם, יותר מכם, הנוצרים" (עמ' 108).

נקודה מעניינת בהקשר זה עולה בסיום הרומן, סביב הבחירות לנשיאות "החברה החדשה". בעוד הליברלים טוענים לשוויון זכויות מלא לערבים מבקש ד"ר גאייר, קנאי דתי, להדיר את הערבים מחברותם ב"חברה החדשה" ומקים מפלגה שתכליתה להעניק זכויות אזרח ליהודים בלבד. ד"ר גאייר מפסיד ומתגלה כדמות שולית ב"חברה החדשה" וברומן כולו. כך, המסר הכללי של מסע הבחירות הוא מסר אופטימי כדברי ראשיד ביי: "כל עוד ידו של ד"ר גאייר לא תהיה על העליונה, יימשך אושרה של מולדתנו המשותפת" (עמ' 108). מילותיו האחרונות של אייכנשטם, הנשיא הפורש של "החברה החדשה", הן: "הזר צריך להרגיש אצלנו טוב!" (עמ' 213). כך אומר גם דוד, הנשיא הנבחר: "אנו רואים כאן צורה חדשה של חיי בני אדם בחברה, צורה המבטיחה אושר יותר מן הקודמת" (עמ' 225). סיסמאות אלה מובאות כמסר אוניברסאלי הומניסטי כללי ואינן מתייחסות לערבים.

המסר האוניברסאלי פורש כנפיו גם אל מעבר לגבולות ארץ ישראל, והיהודים הופכים למבשרי חברת המופת שתיווצר בעולם כולו. הגעת המהגרים היהודים לפלשתינה משפיעה לפי חזון הרצל, על מצב האנושות כולה. קינגסקורט מאשש את אידיאל "החברה החדשה" במילים אלה: "מי יכול היה להורות את הדרך? אתם! אתם היהודים! דווקא מפני שמצבכם רע כל כך, אין לכם מה להפסיד, אתם הייתם יכולים לבנות את ארץ הניסוי למען האנושות" (עמ' 46). על רקע זה, זוכה גם המיעוט היהודי בעולם כולו לעדנה: "כי הסובלנות מבוססת בהכרח על הדדיות, ורק כאשר היהודים כאן, במקום שהם מהווים רוב, נתגלו כסובלנים, החלו הם עצמם נהנים מסובלנות בכל מקום ומקום, מתוך יחס גומלין שהמוסר מחייבו" (עמ' 143). בחזונו של הרצל כפי שהוא משתקף מן הרומן ומכתבים אחרים, הליברליזם פועל אפוא כעקרון קסמים המסוגל לפתור קונפליקטים ברמה הלאומית וברמה האוניברסאלית כאחד (אבינרי תשנ"ז, תשס"א; ביין תשל"ז; לסקוב תש"ס; וראו גם: אבנון תשס"ו, רובינשטיין תש"ם).

ה. הפתרון האוטופי-מיסטי: "אין מקשים על 'אלטנוילנד', שהיא כולה נסים"

הנמקה אחרת להתעלמות מבעיית המפגש בין יהודים לערבים מצויה מחוץ לעלילת הרומן ונגזרת מאופייה של סוגת הכתיבה האוטופית. כדי להתוות חזון שלם עושה הרומן קפיצה לעתיד עלום תוך דילוג על פני עשרים ואחת שנים, שני העשורים הראשונים של המאה העשרים, שבהם נעדרו גיבורי הרומן

על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

מפלשתינה. פליאה על השינוי ניכרת בדבריו של לוונברג: "אני מבין את המצב החדש [...] רק את התהוותו אינני מבין. המעבר מן מצב הישן שהכרתיו אל החדש, הוא שאינו מוחוור לי" (עמ' 72–73).

אופיו האוטופי של הרומן מוביל לפתרונות המשוחררים ממגבלות מציאות: הרומן מציע גאולה טוטאלית ליהודים, לערבים ולכל המין האנושי. גאולה זו עשירה בתיאורים מיסטיים של ארץ מלאת קסם המחוללת התרגשות אקסטטית בקרב יושביה. כך למשל, פריחת הטבע טוטאלית ונובעת ישירות משיבת היהודים לפלשתינה: "בכל מקום נראו שדות מעובדים. כל פיסת קרקע הייתה מנוצלת [...] הנוסעים הופתעו ממרבדי הפרחים השופעים והנוצצים שהשתרעו לפנייהם [...]". (עמ' 100). הפריחה החזקה והפתאומית מנומקת כך: "האהבה שלנו הייתה הדשן שהפרה אותה [את האדמה]" (עמ' 114). התעוררות הטבע נובעת גם מהאידיאלים הרוחניים של יושבי הארץ החדשים, והקשר המיסטי לטבע מתבטא גם ביחס המיוחד של היהודים למקומות הקדושים. כך למשל בביקורם של לוונברג וקינגסקורט בירושלים, אוחזת בלוונברג התרגשות רבה למראה העיר: "ולנגד עיניו הזדקרו חומות ירושלים בזיו ירח אגדי. שטף חם מילא את עיניו, סערת רוחו גברה עליו, הוא עמד מלכת והדמעות נטפו אט אט על לחייו" (עמ' 40). אחד העם קבל על האופי הניסי של ההתרחשויות ב"אלטנוילנד". כך למשל, ביחס לבנייה המחודשת של בית המקדש בהר-הבית הוא כותב באירוניה: "[...] ובתוך הבניינים החדשים האלה של העיר העתיקה יתנוסס לתפארה – בית המקדש! [...] אם באנו להקשות, יש עוד קושיא יותר חמורה: באיזה מקום נבנה המקדש? כמו שראינו, מסגד עמאר עומד עדיין על מקום בית הבחירה [...] ואולם אין מקשים על "אלטנוילנד", שהיא כולה ניסים [...]"¹⁰.

בפרק זה סקרנו פתרונות אחדים שמציע הרצל למפגש הטעון שבין יהודים לערבים. מן המכלול עולה כי הרצל מאמץ פתרונות מלאכותיים, Deus ex machina. פתרונות אלה אינם נגזרים ממהלך סביר של העלילה ולא נועדו אלא כדי לאפשר את זרימתה. נדמה כי בנקודה זו השתלט הרצל המחזאי על הרצל הוגה הדעות: הערבים ב"אלטנוילנד", כמו גם היהודים, אינם יותר מאשר מריונטות המצייתות באופן מלא לרצונו, למשאלותיו ואף לגחמותיו של המחזאי. להשלמת התמונה נציע התבוננות נוספת על הפתרונות שמציע הרצל. התבוננות זו נובעת מקריאת הרומן בהקשרו ומהבנת מכלול כתיבתו של הרצל על רקע תקופתו: הרצל הוא תוצר של האופטימיות המדעית שהשרו החידושים

המכניים של סוף המאה ה-19. בהקשר זה מעניין לציין כי ברומן מועטות יחסית המטאפורות מתחום הצומח ולעומת זאת מרובות המטאפורות מתחום המכניקה. עניין זה אינו מקרי. בהתפעלו מחידושי המדע, בוחר הרצל לתאר את שיבת היהודים ארצה ואת המפגש עם הערבים לא כתהליכים המצריכים צמיחה והבשלה אלא כמפגש בין גופים או כעירוב בין חומרים. לעניין זה נשוב בפרק הבא.

מ"אלטנולנד" ועד "המזרח התיכון החדש": היעדרם של תהליכי פיוס בחזונות השלום של הרצל ופרס

הפתרונות המלאכותיים שמציע הרצל לבעיית המפגש על אדמת פלשתינה בולטים במיוחד משום שבסוגיות אחרות ניכרים ברומן מחשבה מרובה וניסיון מאומץ לייצר מציאות עקבית וקוהרנטית. כך למשל בשאלה כיצד יראו עיתוני המחר, מי יממן אותם, מי ירוויח מהם ומי יקבע את סדר היום. בסוגיה זו מוכיח הרצל כושר ניתוח בהיר ונוקב החובק אינטרסים, כוחות שוק ולחצים פוליטיים. בכלל, חיבורו של הרצל הוא חזון רציני ומחויב כפי שכותב אבינרי: "Altneuland is indeed a utopia, but a sober, rational, and realistic one, based on modern science and contemporary social thought" (Avineri 1999, p. 6).

הסבר אפשרי לדילוג המלאכותי מצריך חריגה מן החזון הפרטי של הרצל. קפיצה בת כמעט מאה שנה קדימה לחזון השלום של שמעון פרס תאפשר לבחון את הנושא מזווית רחבה יותר. בשנת 1993, בהיותו שר החוץ, פרס שמעון פרס, שהעיד על עצמו כעל כתלמידו הרוחני של הרצל, את ספרו "המזרח התיכון החדש". בעיקרו מוקדש הספר לסוגיה: "כיצד יראה המזרח התיכון בעידן השלום". פרס סבר שעל סמך הסכמי אוסלו ולאחר חתימת הסכמי שלום בין ישראל לשאר מדינות ערב, ניתן יהיה להקים מערכת כלכלית אזווית שתתקדם בשלבים לקראת כינון קהילייה אזווית כגון זו של האיחוד האירופי. בדומה להרצל, השלים גם פרס את חזונו שש שנים מאוחר יותר, במבדה ספרותי שכתב "עם הרצל לארץ חדשה" (תשנ"ט). בספר זה תיאר פרס את מדינת ישראל בת ימינו מבעד לעיניו של הרצל, במסע דמיוני שהשניים עורכים ביחד.¹¹

על פניהם, החזונות של שני ההוגים שונים ורחוקים מאד זה מזה במרחב ובזמן. הרצל דימה בעיקר התארגנות פנימית, בתוך המדינה, ואילו פרס דימה

על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

תהליכי שלום אזוריים בין מדינות; הרצל מוגבל היה לחשיבה הטכנולוגית והכלכלית של ראשית המאה העשרים, ואילו חזונו של פרס כורך טכנולוגיות ותצורות כלכליות של ראשית המאה העשרים ואחת. אבל הקריאה הביקורתית שהצענו כאן חושפת גם את מה שנראה לנו כהחמצה בסיסית משותפת: הרצל ופרס אינם מתעכבים על הצורך החיוני בתהליכי פיוס, שישמנו את גלגלי המחשבה המדינית ואת מהלכי היישום בפועל של מחשבה זו. הרצל וכמוהו גם פרס חומקים מדיון כן ונוקב בתהליכים אנושיים ובגורמים אנושיים, מההתמודדות עם הצורך בפיוס עמי האזור לאחר דורות של ניתוק או קונפליקט ומהתמודדות כנה וסבלנית עם התהליך הטבעי של שינוי והבשלה שנובע מן המפגש בין יהודים לערבים.¹² החלק הרגשי, שהוא אולי המורכב והסבוך ביותר, חסר בשני החזונו כאחד.¹³

תפיסת יחסי יהודים-ערבים בספרו של הרצל "אלטנוילנד" כמו גם זו שבחזון "המזרח התיכון החדש" של פרס מצביעות על העצמת תפקידם של גורמים כלכליים-טכנולוגיים, על העמדתם של אלה בקדמת הבימה כך שתפקידם של השחקנים האחרים מוסווה ומיטשטש. נדמה כי הרצל היה מסכים לאמירתו של פרס: "בשלהי המאה העשרים יחסי העמים נובעים מהממדים האיכותיים של החיים: קדמת המדע, קצב צבירת הידע, עומק ההשכלה, יישום הטכנולוגיה, רגיעה המושכת הון ויוצרת רצון טוב" (עמ' 38). המשפט שטבע פרס בעקבות צ'רצ'יל – "תהום עוברים בקפיצה"¹⁴ – היה, מן הסתם, זוכה גם הוא להסכמת הרצל. מנקודת מבטנו, פרס, כמו הרצל, החמיצו את שלב הביניים שבו מתהווה השלום, שלב הפיוס. אולי בשל הקושי להתמודד עם שלב זה, אולי בשל הקושי לדמיין אותו, ואולי האמינו בכוחם של מנהיגים לשנות מציאות ובכוחם של בני האדם להסתגל למציאות זאת כמאמרו של הרצל: "לא הנוסעים מזמנים את המסילה, אלא להיפך המסילה מזמנת את הנוסעים" (עמ' 29).

הערות

- 1 לאמרה זו אבות רבים. היא מיוחסת לדיויד לויד גורג', לבנימין דיזראלי, לווינסטון צ'רצ'יל ולרבים אחרים. הדים וגרסאות של אמרה זו מצויים במקורות יוניניים, אפריקניים, סיניים, רוסיים ואמריקניים, והיא אף נזכרת כציווי קבלי. ראו: Schuman 1941, עמ' 200.
- 2 המחברות מבקשות להודות מקרב לב לגב' רבקה בר על איתור מראי מקום בגרסאות השונות של "אלטנוילנד" בעברית ובאנגלית. כל הציטוטים שיופיעו לקוחים ממהדורה זו: הרצל תיאודור, 1961, **אלטנוילנד: ארץ עתיקה-חדשה**, חיפה, חיפה חברה להוצאת ספרים (תרגום: שמואל שניצר).

- 3 כמאמר זה משמשים המונחים שבהם השתמש הרצל: "פלשתינה" לתיאור הארץ, "ערבים" לתיאור האוכלוסייה הערבית הילידית; "הגירה" לתיאור המעבר של היהודים לארץ ישראל; "החברה החדשה" לתיאור הגוף המשותף שהוקם, המחליף את המדינה. האיות "פלשתינה" הוא כפי שהופיע במהדורת "אלטנוילנד" 1961.
- 4 נדפס ב"השלח" כרך י חוברת ו, כסלו תרס"ג (סתיו 1902). מופיע ב: <http://benyehuda.org/ginzburg/Gnz063.html>.
- 5 כמו "אלטנוילנד" גם "מדינת היהודים" הופיע בתרגומים שונים. ראו למשל: "מדינת היהודים" (עם הקדמה מאת דוד בן-גוריון), ירושלים, המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, תשי"ג. כן ראו: "מדינת היהודים – ניסיון לפתרון מדיני של שאלת היהודים", עריכה, מבוא ונספחים: חיה הראל, ירושלים, קשתרבות, תשנ"ו.
- 6 ספרו של אלחנן ליב לוינסקי "מסע לארץ-ישראל בשנת ת"ת לאלף השלישי" הקדים בעשר שנים את חזונו של הרצל וניסה לחזות כיצד תיראה ארץ ישראל בשנת 2040. הספר הופיע לראשונה במאי 1892 באודסה, ומאו זכה למהדורות שונות. ספרו של לוינסקי לא זכה לפופולאריות שלה זכה "אלטנוילנד".
- 7 כגון התנצלות גרמניה בפני צ'כיה ב-1977.
- 8 אחד העם, תרס"ג, **אלטנוילנד**, אתר פרויקט בן-יהודה (מהדורות אלקטרוניות של נכסי הספרות העברית): <http://benyehuda.org/ginzburg/Gnz063.html>.
- 9 שם.
- 10 שם.
- 11 פרס מדגיש את התפעלותו של הרצל מההישגים הטכנולוגיים של המדינה בת ימינו. ניכר כי הרצל המדומיין בחזונו של פרס נמלא אופטימיות מהמסע בזמן למדינת ישראל של שלהי המאה ה-20.
- 12 מעניין לציין כי בשנה שבה ראה אור "אלטנוילנד", הופיע גם "פשר החלומות". פרויד שלח את הספר להרצל בתקווה להשפיע עליו לכתוב כתבה חיובית בעיתונו. ככל הידוע, הרצל ופרויד לא נפגשו מעולם. ראו: היינצה-גרינברג (תשס"ו).
- 13 עיון מהיר בשמות הפרקים בספרים 'הריאליסטיים' של שני הכותבים, "מדינת היהודים" ו"המזרח התיכון החדש", מלמד על מרכזיותו של הגורם הלא-אנושי בהם ועל כך שהשניים מעניקים עדיפות לתהליכים כלכליים וטכנולוגיים ומתמקדים בהם. בספר "המזרח התיכון החדש" בולטים הפרקים: "מכלכלת עימות לכלכלת שלום", "מקורות השקעה ומימון", "תשתית תחבורה ותקשורת", "פיתוח התיירות" ו"עולם המחר". הפרק היחיד העוסק רובו ככולו באדם הוא הפרק האחרון: "בעיית הפליטים". עיון בספר "מדינת היהודים" מלמד אף הוא על העדפת תחומי הכלכלה והטכנולוגיה בפרקים כגון: "קניית האדמה", "בניינים", "מעונות פועלים", "תנועת השווקים", "צורות אחדות לפרוק נכסים", "עידוד התעשייה" ו"גיוס כספים".
- 14 "מי שרוצה לדלג מעל פני תהום מן הדין שיעשה זאת לא בשני צעדים אלא רק בצעד אחד". פרס מייחס אמירה זו לצ'רצ'יל.

על היעדרם של תהליכי פיוס ב"אלטנוילנד" של הרצל

מראי מקום

אבינרי ש', תשנ"ח, "דרכו של הרצל לגיבוש תודעה לאומית-יהודית", אלפיים 15, עמ' 254–287.

אבינרי ש', תש"ס, **הרעיון הציוני לגונוניו**, תל אביב, עם עובד.
אבינרי ש', 2002, "אם תרצו הרי זו אגדה", **הארץ**, **מוסף ספרים**, 18 בדצמבר 2002.

אבנון ד', תשנ"ו, "'הציבור הנאור': יהודי ודמוקרטי או ליברלי ודמוקרטי?", **משפט וממשל ג(2)**, עמ' 417–451.

אחד העם, תרס"ג, "אלטנוילנד", **השילוח כרך י' חוברת ו'**, בתוך אתר פרויקט בן-יהודה (מהדורות אלקטרוניות של נכסי הספרות העברית):

<http://benyehuda.org/ginzburg/Gnz063.html>

אילון ע', תשל"ז, **הרצל**, תל אביב, עם עובד.
אלבוים-דרור ר', תשנ"ג, **המחר של האתמול**, ירושלים, יד יצחק בן-צבי.
אלמוג ע', תשנ"ז, **הצבר-דיוקן**, תל אביב, עם עובד.

ביין א', תשל"ז, **תיאודור הרצל - ביוגרפיה**, ירושלים, הספרייה הציונית.
גורני י', תשנ"ד, "הרהורים על היסודות האוטופיים במחשבה הציונית", **הציונות ט**, עמ' 54–45.

גלוזמן מ', תשס"ד, **הגוף הציוני: לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה**, תל אביב, הקיבוץ המאוחד.

גלוזמן מ', תשס"ט, "הכמיהה להטרסקסואליות: ציונות ומיניות

ב'אלטנוילנד", **תיאוריה וביקורת** 11, עמ' 145–162.

היינצה-גרינברג א', תשס"ו, "'אלטנוילנד': הערות על הפיכתה של יצירה כל-אמנותית למדיניות מעשית", **זמנים** 96, עמ' 6–14.

הרצל ת', תשכ"א, "אלטנוילנד": **ארץ עתיקה-חדשה**, תרגום: שמואל שניצר, חיפה, חיפה חברה להוצאת ספרים.

הרצל ת', תשס"ד, **אלטנוילנד**, תרגום: מרים קראוס, תל אביב, כבל.
הרצל ת', תשנ"ו, "מדינת היהודים" – ניסיון לפתרון מדיני של שאלת היהודים, ירושלים, קשתרבות.

זילבר א', תשס"ו, "הריסות בתים ואטימתם ביהודה, שומרון ורצועת עזה,

כאמצעי התמודדות שלטונית עם התקוממות לאומית: האינתיפאדה

(1987–1993)", עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בר-אילן.

לסקוב ש', תשנ"א, "הריב על אודות 'אלטנוילנד'", **הציונות טו**, עמ' 35–53.

- סעיד א', תש"ס, **אורינטליזם**, תל אביב, עם עובד.
עובד י', תשמ"א, "עיר וכפר באוטופיות של המאה ה-19 וב'אלטנוילנד'",
זמנים 5, עמ' 70–83.
- פרס ש', תשנ"ד, **המזרח התיכון החדש : מסגרת ותהליכים לעידן השלום**, בני ברק, סטימצקי.
פרס ש', תשנ"ט, **עם הרצל לארץ חדשה**, תל אביב, זמורה ביתן.
קצוביץ א', תשס"ב, "הקדמה", **פוליטיקה 9**, עמ' 9–34.
רובינשטיין א', תש"ם, **מהרצל עד גוש אמונים ובחזרה**, ירושלים ותל אביב, שוקן.
רובינשטיין א', תשנ"ח, **מהרצל עד רבין והלאה**, ירושלים ותל אביב, שוקן.
שביד א', תש"ן, **תולדות ההגות היהודית במאה ה-20**. תל אביב, זמורה ביתן.
שביד א', תשנ"ט, **נביאים לעמם ולאנושות**, ירושלים, מאגנס.
שניא א' ושטרן י', (עורכים), **תשס"ח, הרצל אז והיום**, ירושלים, מכון שלום הרטמן, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן.
שוורץ י', תש"ס, "הנדסת האדם ועיצוב המרחב בתרבות העברית החדשה",
מכאן א, עמ' 9–24.
- שפיר ג', תשנ"ג, "קרקע, עבודה ואוכלוסייה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלליים וייחודיים", רם, א' (עורך), **החברה הישראלית היבטים ביקורתיים**, תל אביב, ברירות, עמ' 104–119.
- שפירא א', תשנ"ז, **יהודים חדשים – יהודים ישנים**, תל אביב, עם עובד.
- Adler J., 1962, *The Herzl Paradox, Political, Social and Economic Theories of a Realist*, New York, Hadrian Press.
- Ali-Khalidi M., 2001, "Utopian Zionism or Zionist Proselytism? A Reading of Herzl's Altneuland", *Journal of Palestinian Studies* 30(4), pp. 55–67.
- Auerbach Y., 2005, "Forgiveness and Reconciliation: The Religious Dimension", *Terrorism and Political Violence* 17(3), pp. 469–485.
- Avineri S., 1999, "Theodor Herzl's Diaries as a Bildungsroman", *Jewish Social Studies* 5(3), pp. 1–46.
- Bar Siman Tov Y., 2004, "Introduction: Why Reconciliation", Bar Siman Tov Y. (ed.), *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford, Oxford University Press, pp. 3–11.

- Bar-Tal D., 2000, "From Intractable Conflict through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis", *Political Psychology* 21(2), pp. 351–365.
- Bar-Tal D. & Bennink G. H., 2004, "The Nature of Reconciliation as an Outcome and as a Process", Bar-Siman-Tov Y. (ed.), *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford, Oxford University Press, pp. 11–38.
- Bar-Tal D. & Teichman Y., 2005, *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Representation of Arabs in Israeli Jewish Society*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Beller S., 1991, *Herzl*, London, Halban.
- Eliav-Feldon M., 1983, "'If You Will It, it is no Fairy Tale': The First Jewish Utopias", *The Jewish Journal of Sociology* 25(2), pp. 85–103.
- Hermann T., 2004. "Reconciliation: Reflections on the Theoretical and Practical Utility of the Term", Bar Siman Tov Y. (ed.), *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford, Oxford University Press, pp. 39–60.
- Kader A. & Roberts R. S., 1998, *Reconciliation through Truth: A Reckoning of Apartheid's Criminal Governance*, New York, St. Martin's Press.
- Likin M., 2001, "Rights of Man, Reasons of State: Emile Zole and Theodor Herzl in Historical Perspective", *Jewish Social Studies* 8(1), pp. 126–152.
- Lustick I., 2006, "Negotiating Truth: The Holocaust, Lehavdil, and al-Nakba", *Journal of International Affairs* 60(1), pp. 51–80.
- Maney G. M., Ibrahim I. H., Gareth I. & Herzog, H., 2006, "The Past's Promise: Lessons from Peace Processes in Northern Ireland and The Middle East", *Journal of Peace Research* 43(2), pp. 181–200.
- Manor D., 2003, "Imagined homeland: landscape painting in Palestine in the 1920s", *Nations & Nationalism* 9(4), pp. 533–554.

- Pawel E., 1992, *The Labyrinth of Exile-A Life of Theodor Herzl*, New York, Farrar, Straus & Giroux.
- Schuman, F. L., 1941, "Design for Power: The Struggle for the World", New York, Alfred A. Knopf, p. 200,
http://en.wikiquote.org/wiki/David_Lloyd_George.
- Shamir J., & Shikaki K., 2002, "Determinants of Reconciliation and Compromise among Israelis and Palestinians", *Journal of Peace Research* 39(2), pp. 185–202.
- Shvarts Y., 2005, "Human Engineering' and Shaping Space in the New Hebrew Culture, *Jewish Social Studies* 11(3), pp. 92–114.
- Tuchman G., Daniels A.K & Benet J. (eds.), 1978, *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, New York, Oxford University.
- Zilbersheid U., 2004, "The Utopia of Theodor Herzl", *Israel Studies* 9(3), pp. 80–114.